

tus & impetus quo pertineant, non intelligamus. Tu tam egregios viros cenfes tantas res gessisse sine causa? Quæ fuerit causa mox videro: interea hoc tenebo: si ob aliquam causam ista, quæ sine dubio præclara sunt, fecerint, virtutem his ipsam per se causam non fuisse. Torquem detraxit hosti. Et quidem se texit, ne interiret. At magnum periculum adiit. In oculis quidem exercitus. Quid ex eo consecutus est? Laudem & caritatem: quæ sunt vitæ sine metu degendæ præsidia firmissima. Filium morte multavit: si sine causa, nollem me ab eo ortum, tam importuno tamque crudeli. Sin ut dolore suo sanciret militaris imperii disciplinam, exercitumque in gravissimo bello animadversionis metu contineret: salutis propexit civium, qua intelligebat contineri suam.

Atque hæc ratio late patet. In quo enim maxime consuevit jactare vestra se oratio, tua præsertim, qui studiose antiqua persequeris, claris & fortibus viris commemorandis, eorumque factis non emolumento aliquo, sed ipsius honestatis decore, laudandis, id totum evertitur eo delectu rerum, quem modo dixi, constituto, ut aut voluptates omitantur majorum voluptatum adipiscendarum causa, aut dolores suscipiantur majorum dolorum effugiendorum gratia.

XI. Sed de clarorum hominum factis illustribus & gloriosis satis hoc loco dictum sit. Erit enim jam de omnium virtutum cursu ad voluptatem proprius differendi locus. Nunc autem explicabo, voluptas ipsa, quæ qualisque sit, ut tollatur error omnis imperitorum: intelligaturque ea, quæ voluptaria, delicata, mollis habeatur disciplina, quam gravis, quam continens, quam severa sit. Non enim hanc solam sequimur, quæ suavitate aliqua naturam ipsam movet, & cum jucunditate quadam percipitur sensibus, sed maximam illam voluptatem habemus, quæ percipitur, omni dolore detracto. Nam quoniam, cum privamur dolore, ipsa liberatione & vacuitate omnis molestiæ gaudemus: omne autem id, quo gaudemus, voluptas est, ut omne id, quo offendimur, dolor: doloris omnis privatio recte nominata est voluptas. Ut enim cum cibo & potione fames sitisque depulsa est, ipsa detractio molestiæ.

lestiæ consecutionem affert voluptatis, sic in omni re doloris amotio successione efficit voluptatis.

Itaque non placuit Epicuro, medium esse quiddam inter dolorem & voluptatem. Illud enim ipsum, quod quibusdam medium videtur, omni dolore carere, non modo voluptatem esse, verum etiam summam voluptatem. Quisquis enim sentit, quemadmodum sit affectus, eum necesse est aut in voluptate esse, aut in dolore. Omnis autem privatione doloris putat Epicurus terminari summam voluptatem: ut postea variari voluptas distinguique possit; augeri, amplificarique non possit.

At etiam Athenis, ut a patre audiebam, facere & urbane Stoicis irridente, statua est in Ceramico Chryssippi, sedentis porrecta manu, quæ manus significet illum in hac esse rogatiuncula delectatum: Num quidnam manus tua sic affecta, quemadmodum affecta nunc est, desiderat? Nihil sane. At, si voluptas esset bonum, desideraret. Ita credo. Non est igitur voluptas bonum. Hoc ne statuat quidem dicturam pater agebat, si loqui posset. Conclusum¹⁹ est enim contra Cyrenaicos satis acute: nihil ad Epicurum. Nam si ea sola voluptas esset, quæ quasi titillaret sensus, ut ita dicam, & ad eos cum suavitate afflueret & illaberetur: nec manus esse contenta posset ulla vacuitate doloris, sine jucundo motu voluptatis. Sin autem summa voluptas est, ut Epicuro placet, nihil dolere: primum tibi recte, Chryssippe, concessum est, nihil desiderare manum, cum ita esset affecta: secundum non recte, si voluptas esset bonum, fuisse desideraturam. Idcirco enim non desideraret, quia, quod dolore caret, id in voluptate est.

XII. Extremum autem esse bonorum voluptatem ex hoc facile percipi potest: Constituamus aliquem magnis, multis, perpetuis fruentem & animo & corpore voluptatibus, nullo dolore nec impediendo, nec impendente: quem tandem hoc statu præstabiliorem aut magis expetendum possumus dicere? Inesse

¹⁹ Conclusum est.] Chryssippi rogatiunculam, quæ contra Epicuri sententiam facere & suavem nomine voluptatis intelligebant. videbatur, artificiose rejicit in Cyrenaicos, *Marellus*.

Inesse enim necesse est in eo, qui ita fit affectus, & firmitatem animi, nec mortem, nec dolorem timentis, quod mors sensu careat: dolor in longinquitate levis: in gravitate brevis soleat esse: ut ejus magnitudinem celeritas, diuturnitatem allevatio consoletur. Ad ea cum accedit, ut neque divinum numen horreat, nec præteritas voluptates effluere patiatur, earumque assidua recordatione lætetur: quid est, quod huc possit, quod melius sit, accedere? Statue contra aliquem confectum tantis animi corporisque doloribus, quanti in hominem maximi cadere possunt, nulla spe propofita, fore levius aliquando, nulla^b præterea nec præfenti, nec expectata voluptate: quid eo miserius dici aut fingi potest?

Quod si vita doloribus referta maxime fugienda est, summum profecto malum est vivere cum dolore. Cui sententiæ consentaneum est, ultimum esse bonorum cum voluptate vivere. Nec enim habet nostra mens aliud quidquam, ubi consistat, tanquam in extremo: omnesque & metus, & ægritudines ad dolorem referuntur: nec præterea est res ulla, quæ sua natura aut sollicitare possit, aut angere. Præterea & appetendi, & refugiendi, & omnino rerum gerendarum initia proficiscuntur aut a voluptate, aut a dolore. Quod cum ita sit, perspicuum est omnes rectas res atque laudabiles eo referri, ut cum voluptate vivatur. Quoniam autem id est vel summum bonorum, vel ultimum, vel extremum, quod Græci τέλος nominant, quod ipsum nullam ad aliam rem, ad id autem res referuntur omnes: fatendum est, summum esse bonum jucunde vivere.

XIII. Id qui in una virtute ponunt, & splendore nominis capti, quid natura postulet non intelligunt; errore maximo, si Epicurum audire voluerint, liberabuntur. Istæ enim vestræ eximie pulchræque virtutes nisi voluptatem efficerent, quis eas aut laudabiles, aut expetendas arbitraretur? Ut enim medicorum scientiam non ipsius artis, sed bonæ valetudinis causa probamus: & gubernatoris ars, quia bene navigandi rationem habet, utilitate, non arte laudatur: sic sapientia, quæ ars

a Man. Lamb. huic... accidere

b Viñ. Lamb. præterita

ars vivendi putanda est, non expeteretur, si nihil efficeret; nunc expetitur, quod est tanquam artifex conquiendæ & comparandæ voluptatis.

Quam autem dicam voluptatem jam videtis, ne invidia verbi labefactetur oratio mea. Nam cum ignoratione rerum bonarum & malarum maxime hominum vita vexetur, ob eumque errorem & voluptatibus maximis sæpe priventur, & pravissimis animi doloribus torqueantur; sapientia est adhibenda, quæ & terroribus cupiditatibusque detractis, & omnium falsarum opinionum temeritate direpta, certissimam se nobis ducem præbeat ad voluptatem. Sapientia enim est una, quæ mœstitiâ pellat ex animis, quæ nos exhorrescere metu non sinat: quæ præceptrice in tranquillitate vivi potest, omnium cupiditatum ardore restincto. Cupiditates enim sunt insatiabiles: quæ non modo singulos homines, sed universas familias evertunt; totam etiam labefactant sæpe rempublicam. Ex cupiditatibus odia, dissidia, discordiæ, seditiones, bella nascuntur. Nec hæc sese foris solum jactant, nec tantum in alios cæco impetu incurrunt, sed intus etiam in animis inclusæ inter sese dissident atque discordant. Ex quo vitam amarissimam necesse est effici: ut sapiens solum, amputata circumcisaque inanitate omni & errore, naturæ finibus contentus, sine ægritudine possit, & sine metu vivere.

Quæ est enim aut utilior, aut ad bene vivendum aptior partitio, quam illa, quæ est usus Epicurus? qui unum genus posuit earum cupiditatum, quæ essent & naturales²⁰ & necessariæ: alterum, quæ naturales essent, nec tamen necessaria: tertium, quæ nec naturales, nec necessaria. Quarum ea ratio est, ut necessaria nec opera multa, nec impensa expleantur. Ne naturales quidem multa desiderant, propterea quod ipsa natura divitias, quibus contenta sit, & parabiles, & terminatas habet. Inanium autem cupiditatum nec modus ullus, nec finis inveniri potest.

XIV.

20 Naturales] Epicurus: Si ad naturam finita sunt: ex falsa opinione nascuntur ubi de-vives, nunquam eris pauper: si ad opinio- sinant, non habent: nullus enim terminus sal- nem, nunquam dives. Exiguam naturæ desi- so est. Seneca lib. II. epist. Moretus. derat; opinio immensum. Naturalia desideria

XIV. Quod si vitam omnem perturbari videmus errore & inficientia: sapientiamque esse solam, quæ nos a libidinum impetu & formidinum terrore vindicet, & ipsius fortunæ modice ferre doceat injurias, & omnes monstrat vias, quæ ad quietem & tranquillitatem ferant: quid est, cur dubitemus dicere, & sapientiam propter voluptatem expetendam, & infipientiam propter molestias esse fugiendam? Eademque ratione ne temperantiam quidem propter se expetendam esse dicemus, sed quia pacem animis afferat, & eos quasi concordia quadam placet ac leniat. Temperantia est enim, quæ in rebus aut expetendis, aut fugiendis, rationem ut sequamur monet. Nec enim satis est judicare, quid faciendum, non faciendumve sit: sed stare etiam oportet in eo, quod sit judicatum. Plerique autem, quod tenere atque fervare id, quod statuerunt, non possunt, & debilitati, objecta specie voluptatis, tradunt se libidinibus constringendos, nec, quid eventurum sit, provident, ob eamque causam propter voluptatem & parvam & non necessariam, & quæ vel aliter pararetur, & qua etiam carere possent sine dolore, tum in morbos graves, tum in damna, tum in dedecora incurrunt: sæpe etiam legum judiciorumque poenis obligantur. Qui autem ita frui volunt voluptatibus, ut nulli propter eas dolore consequantur: & qui suum iudicium retinent, ne voluptate victi faciant id, quod sentiunt non esse faciendum: hi voluptatem maximam adipiscuntur, prætermittenda voluptate. Eadem etiam dolorem sæpe perpetiuntur, ne, si id non faciant, incidant in majorem. Ex quo intelligitur, nec intemperantiam propter se fugiendam esse: temperantiamque expetendam, non quia voluptates fugiat, sed quia majores consequatur.

XV. Eadem fortitudinis ratio reperietur. Nam neque laborum perfunctio, neque perpeffio dolorum, per se ipsa allicit: nec patientia, nec assiduitates, nec vigiliæ, nec ea ipsa, quæ laudatur, industria, ne fortitudo quidem: sed ista sequimur, ut sine cura metuque vivamus: animumque & corpus, quantum efficere possimus, molestia liberemus. Ut enim mortis metu omnis quietæ vitæ status perturbatur: &, ut succumbere

re doloribus, eosque humili animo imbecilloque ferre, miserum est; ob eamque debilitatem animi, multi parentes, multi amicos, nonnulli patriam, plerique autem se ipsos penitus perderunt: sic robustus animus & excelsus omni est liber cura & angore, cum & mortem contemnit, qua qui affecti sunt, in eadem causa sunt, qua antequam nati: & ad dolores ita paratus est, ut meminerit, maximos morte finire, parvos multa habere intervalla requietis, mediocrium nos esse dominos: ut, si tolerabiles sint, feramus: sin minus, æquo animo e vita, cum ea non placeat, tanquam e theatro, exeamus. Quibus rebus intelligitur, nec timiditatem ignaviamque vituperari, nec fortitudinem patientiamque laudari suo nomine: sed illas rejici, quia dolorem pariant: has optari, quia voluptatem.

XVI. Justitia restat, ut de omni virtute fit dictum; sed similia fere dici possunt. Ut enim sapientiam, temperantiam, fortitudinem, copulatas esse docui cum voluptate, ut ab ea nullo modo nec divelli, nec distrahi possint, sic de justitia judicandum est: quæ non modo nunquam nocet cuicumque, sed contra semper alit aliquid tum vi sua atque natura, quod tranquillet animos: tum spe, nihil earum rerum defuturum, quas natura²¹ non depravata desideret. Quemadmodum temeritas, & libido, & ignavia semper animum excruciant, & semper sollicitant, turbulentæque sunt: sic²² in men-

Tom. II. in illis quibus n. Q. m. h. m. te

²¹ Natura depravata desideret. Illud depravata, scriptum erat in margine, quo significaretur depravata esse, quæ statim sequuntur. Inde per errorem translata est in contextum. Lambinus, Non depravata, sed ex conjectura. Idem.

²² Man. cuius in mente impietas (Lamb. injustitia) confedit.

²³ Sic cuius in mente confedit, &c.] Locus est a Librariis pessime habitus, eumque conjecturis suis tentarunt eruditi. Fred. Gro-novius reposuit, sic cum vis in mente confedit, hoc ipso quod adest, turbulenta non potest non fieri. Ubi vim pro injustitia positam censet. Tullius tamen ambigue saltem significationis vocem hoc in loco vitæ, ut opinor, adhiberet. Gruterus vitæ feceratque totum locum sic constituit, quemadmodum

temeritas & libido & ignavia, si cuius in mente confedit, hoc ipso quod adest, turbulenta est: si vero molita quippiam &c. Denique Cl. Clericus Art. Crit. P. III. §. 1. c. 10. 10. vitæ nihil in his verbis inesse censet. Nihil vero fidem non facit vir doctissimus, licet prioris membri sensum videatur effecutus. Nunc varias lectiones videamus. Eliens. sec. dat sic cuius in mente confedit justitia, hoc ipso &c. Idem codex, Paris. unus, & alter P. Manutii representant, etsi vero impietas molita quippiam est. Itaque, non spreta Mss. ope, legerim, sic si cuius in mente confedit justitia, hoc ipso quod adest, turbulenta non potest ea fieri: si vero impietas molita quippiam est, quantum occulte fecerit, unquam tamen confedit id fore semper occultum. Dav.

te confedit, hoc ipso, quod adest, turbulenta * non potest fieri: & si vero molita quippiam est, quamvis occulte fecerit, nunquam tamen confidet id fore semper occultum. Pleurumque improborum facta primo suspicio insequitur: deinde sermo atque fama, tum accusator, tum iudex: multi etiam, ut te consule, ipsi se indicaverunt.

Quod si qui satis sibi contra hominum conscientiam septi esse & muniti videntur, deorum tamen horrent, easque ipsas sollicitudines, quibus eorum animi noctes atque dies exeduntur, a diis immortalibus supplicii causa importari putant. Quæ autem tanta ex improbis factis ad minuendas vitæ molestias accessio fieri potest, quanta ad augendas, cum conscientia factorum, tum pœna legum, odioque civium? Et tamen in quibusdam neque pecuniæ modus est, neque honoris, neque imperii, nec libidinum, nec epularum, nec reliquarum cupiditatum: quas nulla præda unquam improbe parta minuit, sed auget potius, atque inflammat: ut coercendi magis, quam dedocendi esse videantur.

Invitat igitur vera ratio bene sanos ad justitiam, æquitatem, fidem: neque homini infanti ²³ atque impotenti injuste facta conducunt; qui nec facile efficere possit, quod conetur, nec obtinere, si effecerit: & opes vel fortunæ, vel ingenii, liberalitati magis conveniunt; qua qui utuntur, benevolentiam sibi conciliant, & quod aptissimum est ad quiete vivendum, caritatem; præsertim cum omnino nulla sit causa peccandi. Quæ enim cupiditates a natura proficiscuntur, facile explentur sine ulla injuria: quæ autem inanes sunt, his parendum non est. Nihil enim desiderabile concupiscunt, plusque in ipsa injuria detrimenti est, quam in iis rebus emolumentis, quæ pariuntur injuria. Itaque ne justitiam quidem recte quis dixerit per se ipsam optabilem, sed quia jucunditatis vel plurimum afferat: nam diligi & carum esse jucundum est, propterea quia tutiorem vitam & voluptatem efficit pleniorum. Itaque non ob ea solum incommoda, quæ eveniunt improbis, fugien-

a Man. non potest non esse, Lamb. non potest non fieri,

23 Infanti] Lego, neque homini infanti, aut impotenti, Idem.

fugiendam improbitatem putamus, sed multo etiam magis, quod ejus in animo versatur, nunquam finit eum respirare, nunquam acquiescere.

Quod si ne ipsarum quidem virtutum laus, in qua maxime cæterorum philosophorum exultat oratio, reperire potest exitum, nisi dirigatur ad voluptarem; voluptas autem est sola, quæ nos vocet ad se & alliciat suapte natura: non potest esse dubium, quin id sit summum atque extremum bonorum omnium; beateque vivere nihil aliud sit, nisi cum voluptate vivere.

XVII. Huic certæ stabilique sententiæ quæ sint conjuncta, explicabo brevi. Nullus in ipsis error est finibus bonorum & malorum, id est, in voluptate, aut in dolore: sed in his rebus peccant, cum, e quibus hæc efficiantur, ignorant. Animi autem voluptates & dolores nasci fatemur e corporis voluptatibus & doloribus. Itaque concedo quod modo dicebas, cadere causa, si qui e nostris aliter existimant: quos quidem video esse multos, sed imperitos. Quanquam autem & lætitiæ nobis voluptas animi, & molestiæ dolor afferat: eorum tamen utrumque & ortum esse e corpore, & ad corpus referri: nec ob eam causam non multo majores esse & voluptates, & dolores animi, quam corporis. Nam corpore nihil, præsens & quod adest, sentire possumus: animo autem & præterita, & futura. Ut enim æque doleamus animo, cum corpore dolemus: fieri tamen permagna accessio potest, si aliquid æternum & infinitum impendere malum nobis opinemur. Quod idem licet transferre in voluptatem, ut ea major sit, si nihil tale metuamus.

Jam illud quidem perspicuum est, maximam animi aut voluptatem, aut molestiam plus aut ad beatam, aut ad miseram vitam afferre momenti, quam eorum utrumvis, si æque diu sit in corpore. Non placet autem, detracta voluptate, ægritudinem statim consequi, nisi in voluptatis locum dolor forte successerit: at contra, gaudere nosmetmittendis doloribus, etiam si voluptas ea, quæ sensum moveat, nulla successerit: eoque intelligi potest, quanta voluptas sit non dole-

re. Sed ut iis bonis erigimur, quæ exspectamus: sic lætamur iis, quæ recordamur. Stulti autem malorum memoria torquentur: sapientes bona præterita grata recordatione renovata delectantur. Est autem situm in nobis, ut & adversa quasi perpetua oblivione obruamus, & secunda jucunde ac suaviter meminerimus. Sed cum ea, quæ præterierunt, acri animo & attento intuemur, tunc fit, ut ægritudo sequatur, si illa mala sint; lætitia, si bona.

XVIII. O præclaram beate vivendi, & apertam, & simplicem, & directam viam! Cum enim certe nihil homini possit melius esse, quam vacare omni dolore & molestia, perfruique maximis & animi & corporis voluptatibus: videtisne, quam nihil prætermittatur, quod vitam adjuvet, quo facilius id, quod propositum est, summum bonum consequamur? Clamat Epicurus, is, quem vos nimis voluptatibus esse deditum dicitis, non posse jucunde vivi, nisi sapienter, honeste, justeque vivatur: nec sapienter, honeste, juste, nisi jucunde. Neque enim civitas in seditione beata esse potest, nec in discordia dominorum domus: quo minus animus, a se ipse dissidens secumque discordans, gustare partem ullam liquidæ voluptatis & liberæ potest. Atqui pugnantibus & contrariis studiis consiliisque semper utens, nihil quieti videre, nihil tranquilli potest.

Quod si corporis gravioribus morbis vitæ jucunditas impeditur: quanto magis animi morbis impediri necesse est? Animi autem morbi sunt cupiditates immensæ & inanes, divitiarum, gloriæ, dominationis, libidinosarum etiam voluptatum. Accedunt ægritudines, molestiæ, mærores, qui animos excedunt conficiuntque curis hominum non intelligentium, nihil dolendum esse animo, quod sit a dolore corporis præsentis futurove se junctum. Nec vero quisquam stultus non horum morborum aliquo laborat. Nemo igitur est non miser.

Accedit etiam mors, quæ, quasi saxum Tantalos, semper impendit: tum superstitio; qua qui est imbutus, quietus esse nunquam potest. Præterea bona præterita non meminerunt, præsentibus non fruuntur, futura modo exspectant: quæ quia

certa

certa esse non possunt, conficiuntur & angore, & metu: maximeque cruciantur, cum sero sentiunt, frustra se aut pecuniæ studuisse, aut imperiis, aut opibus, aut gloriæ. Nullas enim consequuntur voluptates, quarum potiendi spe inflammati, multos labores magnosque susceperant.

Ecce autem alii minuti & angusti, aut omnia semper desperantes, aut malevoli, invidi, difficiles, lucifugi, maledici, monstri: alii autem etiam amatoris levitatibus dediti, alii petulantes, alii audaces, protervi, iidem intemperantes & ignavi, nunquam in sententia permanentes. Quas ob causas in eorum vita nulla est intercapedo molestiæ. Igitur neque stultorum quisquam beatus, neque sapientum non beatus. Multoque hoc melius nos veriusque quam Stoici. Illi enim negant bonum quidquam esse, nisi nescio quam illam umbram, quod appellant honestum, non tam solido quam splendido nomine: virtutem autem, nixam hoc honesto, nullam requirere voluptatem, atque ad beate vivendum seipsa esse contentam.

XIX. Sed possunt hæc quadam ratione dici, non modo non repugnantibus, verum etiam approbantibus nobis. Sic enim ab Epicuro sapiens semper beatus inducitur. Finitas habet cupiditates; negligit mortem; de diis immortalibus sine ullo metu vera sentit; non dubitat, si ita melius sit, migrare de vita. His rebus instructus semper est in voluptate. Neque enim tempus est ullum, quo non plus habeat voluptatum, quam dolorum. Nam & præterita grate meminit, & presentibus ita potitur, ut animadvertat quanta sint ea, quamque jucunda: neque pendet ex futuris, sed exspectat illa, frui presentibus: ab istis vitis, quæ paulo ante collegi, abest plurimum: & cum stultorum vitam cum sua comparat, magna afficitur voluptate. Dolores autem, si qui incurrunt, nunquam vim tantam habent, ut non plus habeat sapiens, quod gaudeat, quam quod angatur.

Opti-

24. *Monstri*] Lambinus, conjecturam suam *monstruosi*, prout etiam nonnulli Mss. Nec recusat, edidit *morosi*. Nulla vero mutandi fert utrum *monstri* legas, an *monstruosi*. I-fuit causa; nam receptam lectionem servat dem.

etiam Nonius in *misurum*; nisi quod ille

Optime vero Epicurus, quod exiguan dicit fortunam intervenire sapienti: maximasque ²⁵ ab eo, & gravissimas res consilio ipsius & ratione administrari: neque majorem voluptatem ex infinito tempore ataris percipi posse, quam ex hoc percipiatur, quod videamus esse finitum. In dialectica autem vestra nullam vim existimavit esse nec ad melius vivendum, nec ad commodius differendum. In physicis plurimum posuit. Ea scientia, & verborum vis ²⁶, & natura orationis, & consequentium repugnantiumve ratio potest perspicere: omnium autem rerum natura cognita, levamur superstitione, liberamur mortis metu, non conturbamur ignorantia rerum, e qua ipsa horribiles existunt saepe formidines. Denique etiam morati melius erimus, cum didicerimus, quae natura desideret. Tum vero, si stabilem scientiam rerum tenebimus, servata illa (quae quasi delapsa de caelo est ad cognitionem omnium) regula, ad quam omnia judicia rerum diriguntur, nunquam ullius oratione victi sententia desistemus. Nisi autem rerum natura perspecta erit, nullo modo poterimus sensuum judicia defendere. Quidquid porro animo cernimus, id omne oritur a sensibus. Qui si omnes erunt veri, ut Epicuri ratio docet: tum denique poterit aliquid cognosci & percipi. Quos qui tollunt, & nihil posse percipi dicunt, ii, remotis sensibus, ne id ipsum quidem expedire possunt, quod differunt. Praeterea, sublata cognitione & scientia, tollitur omnis ratio & vitae degenda, & rerum gerendarum. Sic e physicis & fortitudo sumitur contra mortis timorem, & constantia contra metum religionis; & sedatio animi, omnium rerum occultarum ignorantia sublata; & moderatio, natura cupiditatum generibusque

²⁵ Maximasque ab eo, & gravissimas] Duo verba, ab eo, in veteri codice non sunt, nec in Graeco Epicuri. Ideo expungenda, cum ad sententiam nihil faciant. Morelius.

²⁶ Verborum vis] Nam verba non hominum instituta, sed natura constare dicebat. Morelius. Vim verborum & naturam orationis ex natura cognitione percipi censuit. Ideo crebro dicebat diligenter oportere exprimi, quae res subiecta esset vocibus, ut ex-

taret quo disputationem omnem referre liceret. Imo docebat voces ipsas hominum instituto positas non fuisse, sed naturam ipsam rerum id docuisse; nimirum eam suis permutationibus homines incitasse, ut peculiarem & rebus accommodatum spiritum efflarent. Morelius. Pater igitur superiora verba, ea scientia, intelligenda esse de Physica, ut Guejeto placuit: non de Logica, ut affirmat Davinius. Oliv.

que earum explicatis; & (ut modo docui) cognitionis regula & iudicio ab eadem illa constituto, veri a falso distinctio traditur.

XX. Restat locus huic disputationi vel maxime necessarius de amicitia, quam, si voluptas summum sit bonum, affirmatis nullam omnino fore: de qua Epicurus quidem ita dicit: omnium rerum, quas ad beate vivendum sapientia comparaverit, nihil esse majus amicitia, nihil uberius, nihil jucundius. Neque vero hoc oratione solum, sed multo magis vita, & factis, & moribus comprobavit. Quod quam magnum sit, ficta veterum fabulae declarant: in quibus tam multis tamque variis, ab ultima antiquitate repetitis, vix tria amicorum paria reperuntur, ut ad Orestem pervenias, profectus a Theseo. At vero Epicurus una in domo, & ea quidem angusta, quam magnos, quantaque amoris conspiratione consentientes tenuit amicorum greges! Quod sit etiam nunc ab Epicureis.

Sed ad rem redeamus: de omnibus dici non necesse est. Tribus igitur modis video esse a nostris de amicitia disputatum. Alii, cum eas voluptates, quae ad amicos pertinent, negarent esse per se ipsas tam expetendas, quam nostras expeteremus: quo loco videtur quibusdam stabilitas amicitiae vacillare. Tuentur tamen eum locum, seque facile, ut mihi videtur, expediunt. Ut enim virtutes, de quibus ante dictum est, sic amicitiam negant posse a voluptate discedere. Nam cum solitudo & vita sine amicis insidiarum & metus plena sit, ratio ipsa monet amicitias comparare: quibus partis confirmatur animus, & a spe pariendarum voluptatum seungi non potest. Atque ut odia, invidiae, despiciationes, adversantur voluptatibus: sic amicitiae non modo faultrices fidelissimae, sed etiam effetrices sunt voluptatum, tam amicis, quam sibi. Quibus non solum praesentibus fruuntur, sed etiam spe eriguntur consequentis ac posteritatis.

Quod ²⁷ quia nullo modo sine amicitia firmam & perpetuam

²⁷ Quod quia nullo] Aliqui satis otiose, pronomen est quarti casus. Ellipsis detraxit ut videtur, primam vocem onerant apice praepositionem propter. Ut in his Terentii, gravi, perinde ac si conjunctio sit. Atqui Audr. IV. 3. 23. Si quid est, quod mea opera opus

tuam iucunditatem vitæ tenere possumus; neque vero ipsam amicitiam tueri, nisi æque amicos & nosmetipsos diligamus: idcirco & hoc ipsum efficitur in amicitia, & amicitia cum voluptate connectitur. Nam & lætatur amicorum lætitia æque atque nostra, & pariter dolemus angoribus: Quocirca eodem modo sapiens erit affectus erga amicum, quo in seipsum: quoque labores propter suam voluptatem susciperet; eosdem suscipiet propter amici voluptatem: quæque de virtutibus dicta sunt; quemadmodum hæc semper voluptatibus in hærent; eadem de amicitia dicenda sunt: Præclare enim Epicurus his pæne verbis: *Eadem, inquit, scientia confirmavit animum, ne quod aut sempiternum, aut diuturnum timeret malum; que perspexit, in hoc ipso vitæ spatio amicitia præsidium esse firmissimum.*

Sunt autem quidam Epicurei timidiore paulo contra vestra convicia, sed tamen satis acuti, qui verentur, ne, si amicitiam propter nostram voluptatem expetendam putemus, tota amicitia quasi claudicare videatur. Itaque primos congressus copulationesque & consuetudinum instituendarum voluntates fieri propter voluptatem: cum autem usus progrediens familiaritatem effecerit, tum amorem efflorescere tantum; ut, etiam si nulla sit utilitas ex amicitia, tamen ipsi amici propter se ipsos amentur. Etenim si loca, si fana, si urbes, si gymnasia, si campum, si canes, si equos, si ludicras²⁸ exercendi, aut venandi consuetudines adamare solemus, quanto id in hominum consuetudine facilius fieri poterit & iustius?

Sunt autem qui dicunt foedus quoddam esse sapientum, ut ne minus quidem amicos, quam se ipsos, diligant. Quod & fieri posse intelligimus, & sæpe id videmus: & perspicuum est, nihil ad iucunde vivendum reperiri posse, quod conjun-

opus sit. Eun. III. 5. 10. Quid est quod fecerit? Heaut. IV. 7. 6. Nihil est, illic quod moremur diutius. Phorm. II. 3. 14. Adolescenti nihil est quod succensum... Hoc itaque loco quod est propter quod, quamobrem, ut monet Horat. Turcellin. de Particul. Aliiter explicat Obert. Gifanius, Conlestan. in Lucr. V. Quod nunc; & putat quod esse pro-

autem. Anonym. 28 Si ludicras: Si ludicra exercendi aut venandi consuetudine adamare solemus. Quæ lectio ut a nobis reduceretur, fecit ipse loci sensus. Nam fieri contendit nos, ut homines loca, fana, cæteraque, quorum meminit, consuetudine soleant adamare. Davifius.

Etione tali sit aptius. Quibus ex omnibus judicari potest; non modo non impediri rationem amicitia, si summum bonum in voluptate ponatur, sed sine hoc institutionem omnino amicitia non posse reperiri.

XXI. Quapropter si ea, quæ dixi, sole ipso illustriora & clariora sunt: si omnia dixi hausta e fonte naturæ: si tota oratio nostra omnem sibi fidem sensibus confirmat, id est, incorruptis atque integris testibus: si infantes pueri, si mutæ etiam bestia pæne loquuntur, magistra ac duce natura, nihil esse prosperum nisi voluptatem, nihil asperum nisi dolorem; de quibus neque depravate judicant, neque corrupte; nonne ei maximam gratiam habere debemus, qui hac exaudita quasi voce naturæ, sic eam firme graviterque comprehenderit, ut omnes bene fanos in viam pacatæ, tranquillæ, quietæ, beatæ vitæ deduceret? qui quod tibi parum videtur eruditus, ea causa est, quod nullam eruditionem esse duxit, nisi quæ beatæ vitæ disciplinam juvaret.

An ille tempus aut in poetis evolvendis, ut ego & Triarius, te hortatore, facimus, consumeret? in quibus nulla solida utilitas, omnisque puerilis est delectatio: aut se, ut Plato, in musicis, geometria, numeris, astris contereret? quæ & a falsis initiis profecta, vera esse non possunt: & si essent vera, nihil afferrent, quo iucundius, id est, quo melius viveremus. Eas ergo artes persequeretur; vivendi artem tantam, tamque operosam, & perinde fructuosam relinqueret? Non ergo Epicurus ineruditus; sed ii indocti, qui, quæ pueros non didicisse turpe est, ea putent usque ad senectutem esse discenda. Quæ cum dixisset, Explicavi, inquit, sententiam meam, & eo quidem consilio, tuum iudicium ut cognoscerem. Quæ mihi facultas, ut id meo arbitratu facerem, ante hoc tempus nunquam est data.